

A Matematikai előcsarnok (1842) bemutatása III. Egy kis matematikai szöveget száz régi kifejezéssel

Mai tudásunk szerint, az első magyar nyelven megjelent matematikakönyv az 1577-ben kiadott *Debreceni Aritmetika*. Szerzőjének kiléte sajnos nem ismert. Számos hasonló magyar nyelvű számtankönyv követte ezt a művet, jött *Apáczai Csere János* (1625–1659) 1655-ben kiadott *Magyar encyclopaediaja* (amelynek szintén vannak matematikai fejezetei), a kiváló debreceni professzor *Maróthi György* (1715–1744) 1743-as remek *Arithmetica*ja, majd a szegedi *Dugonics András* (1740–1818) *Tudákosság* kötetei (1784, 1798). Ez utóbbi szerzőjének kifejezetten célja volt, hogy ne használjon idegen matematikai szavakat, nála mindennek legyen magyar megfelelője. Számos mai szakkifejezésünket köszönhetjük neki, például az *egyenlet*, *gömb*, *hasáb*, *szög* és *tétel* szavainkat. Egyesek a szegedi ő-ző tájszólást vélik felfedezni a *szög* szavunkban, mondván, hogy ma ezért is mondunk *háromszöget* és nem *háromszeget*. A műnyelv korai története szempontjából fontos megemlíteni még *Pethe Ferenc* (1762–1832) 1812-es *Mathesis*ét és az 1834-ben kiadott *Mathematikai Műszótárt* is, amely összegyűjtve ad áttekintést az akkori matematikai szavakról.

Lichard Dániel (1812–1882) *Mathematikai előcsarnoka* oly korban jelent meg, amikor a nyelvújítás a tudományok számára nagy fontossággal bírt. Döbbenetes, hogy 1833-ban *Döbrentei Gábor* (1785–1851) a Magyar Tudós Társaság akkori titoknoka azt írta *Bolyai Farkasnak* (1775–1856), hogy ha a fia, *Bolyai János* (1802–1860) magyarul adná ki munkáját – az eredetileg latinul írt *Appendixet* –, lehetne még akár a Társaság helybéli tagja is! Vagyis, nem is a tartalomra helyezték a hangsúlyt, nem is arra, hogy *Bolyai János* egy zseniális modern munkát írt – bár tudjuk alig olvasta akkoriban valaki –, hanem arra, hogy az milyen *nyelven* íródott!

A magyar szerzők volt, hogy ontották a maguk által gyártott szakszavakat, megnehezítve ezzel a korabeli olvasók befogadását, hiszen az egyik szakkifejezést az egyik szerző így írta, a másik meg amúgy. Maga *Bolyai Farkas* is próbálkozott magyar nyelvű matematikai munkáiban új szavakat meghonosítani, sajnos szinte kivétel nélkül a feledés jutott nekik osztályrészül. Van azonban egy szó, amit gyakran az ő leleményének, vagy elterjesztésének tulajdonítanak, még pedig az *átló* szavunk. Egyébként ma olvasva a régi matematikai könyveket sokszor mosolyog magában az ember, amikor ilyen kifejezésekkel találkozik: *alkatka*, *külzeléki hánylat*, *edgyügyű erány*, *hányási erány*, *körtetény*, *vak gyökér*, *siket gyökér*, *veszett gyökér* vagy például *Archimédesz-kunkorja*.

Lichard a könyvében őszintén bevallja, hogy a számtani fogalmak egy részét *Taubner Károly* (1809–1860k.) egy akkortájt megjelent munkájából vette át (bizonyára az 1841-es *Számtanából*), a mértani fejezetben viszont több saját gyártmányú kifejezése is van. Mielőtt bemutatnánk azt a szöveget, amelyet a könyvből e dolgozat számára gyűjtöttünk ki, egy kis játékra invitáljuk a kedves olvasót. Próbálja meg a *Mathematikai előcsarnok* alábbi mondatait megérteni segédlet nélkül! Persze, ha esetleg valamelyik mégse menne, a szövegetből lehet puskázni.

„Egyenlő hatók származatja mindig egyenlő.”; „3a magányos, ellenben 5abc egyszakú rakott mennyiség”; „Rendes 6 négyzetek által bekerített merő köbnek mondatik.”; „Az idomok térszíne nem egyéb, mint azon terjedség, mellyet oldalai bekerítenek.”; „Minden sudar a' harmadrésze olly oszlopnak, mellynek egyenlő vele talpa 's magossága vagon.”

Az itt következő szövegetben a dőlt betűvel szedett szavakat a *Mathematikai előcsarnok*ból válogattuk, mellettük a ma használatos megfelelőik állnak.

advány = feladat
alaptan = axióma
állítvány = állítás, tétel
becs = érték
betűvetés = algebra
csonka sudar = csonka gúla
dúlt-egyenköz = paralelogramma
egyenköz = téglalap
egyszerű = *merőleges*
egyentávú csigavonal = arkhimédészi spirál
egyevű törtszámok = azonos nevezőjű törtek
ellenző = ellenkező
elsőszám = prímszám
előviszony = arány egyenletének baloldala
emelkedő = növekvő (sorozat)
eredvény = eredmény
fejtemény = feladat
ferde négyzet = rombusz
foglalat = terület
fogyó = csökkenő (sorozat)
folyadék = következmény
gyárilag = mechanikai úton
gyökvevés = gyökkvonás
gyökvevés kifejezője = gyökkitevő
hatók = tényezők
hányolat = eredmény
hányolás = számolás
hányoros léptetés = mértani sorozat
hely-csere = rendezés (egyenletnél)
húsz oldalú rendes merő = ikozaéder
idom = alakzat
jegy = előjel
jegy-csere = előjelváltás
kamathányolás = kamatszámítás
kevert szám = vegyes szám (törtnél)
kétszakú = kéttagú
kifejező = kitevő
köb = kocka
köbtartalom = térfogat
kördarab = körcikk
környék = kerület
körvonó = körző
közható = közös osztó
közegyenés vonalak = párhuzamosok
középarányos = számtani vagy mértani közép
köz-osztályzó = közös többszörös
különnevű törtszámok = különböző nevezőjű törtek
külzelék = különbség
lánczolat = lánctört
láncztöredék = lánctört

lánczolat = lánctört
magányos = egyváltozós
mathesis = matematika
másodsám = összetett szám
mennyies aránysor = számtani sorozat
merő = test (geometriai)
műtétel = művelet
nemleges = negatív
négyszög = tetraéder
nyiladék = nyílásszög
nyolczoldalú rendes merő = oktaéder
oszlop = hasáb
osztékony = valódi osztója van
összeg = összeg
összegezés = összeadás
párhuzamos oszlop = paralelepipedon
procento = százalék
rakott = többváltozós
rendes merő = szabályos test
róna mértan = síkgeometria
semmijegy = nulla
sokoldalú idom = sokszög
sokszorozás = szorzás
sokszorozmány = szorzat
sorozat = sorozat
sudar = gúla
szaggatott mennyiség = diszkrét mennyiség
számvetés = számtani eljárás, algoritmus
szármozat = szorzat
szárnyak = száraz (szögé)
szélső tagok = külső tagok (aránynál)
széthajló csigavonal = logaritmikusspirál
szögirányú vonal = átló
szöglet = szög
talp = alap
testi mértan = térgeometria
tettleges = pozitív
térszín = terület, felület
tizenkét oldalú rendes merő = dodekaéder
tojásdadi vonal = ovális
többszakú = többtagú
törzsökös = hatvány tört kitevővel
utóviszony = arány egyenletének jobb oldala
vágópont = metszéspont
vágó = szelő
verő = érintő
viszonyos elsőszámok = relatív prímek
vízirányos = vízszintes
vonasz = vonalzó
zárjegy = zárójel